

Přispívají zpravodajské služby k řešení geopolitických problémů nebo je naopak pomáhají vyvolávat?

Hned zpočátku se musím přiznat ke dvěma věcem. Zaprvé mě poněkud trápí myšlenka, že bych svou pravidelnou účastí zde v Bratislavě mohl brzy představovat jakýsi oposlouchaný a nic nového nepřinášející inventář. A to zvláště v případech, kdy téma sympozia je tak teoretické a zároveň vysoce odborné, jako právě to letošní. Nejsem si totiž příliš jist, že moje znalosti jsou takové, aby mě opravňovaly vynášet v této věci plně fundované soudy. Velmi nerad bych se dostal do role člověka, který všemu rozumí a na vše má názor. Zadruhé pak, a to i když jsem měl svobodnou volbu při vybírání tématu svého příspěvku, vybral jsem si takové, že odpověď sám bohužel neznám. Přesto bych chtěl organizátorům sympozia poděkovat za jejich odvahu mne pozvat, ačkoliv tím nemálo riskují odbornou úroveň tohoto setkání.

Tento dík je z mé strany o to větší, že mne psaní tohoto příspěvku přinutilo se skutečně hlouběji zamyslet nad tím, co vlastně pojmy jako geopolitika, resp. kritická geopolitika, znamenají a jakou roli v dnešním světě hrají. Bohužel jsem tak zjistil, jak rozsáhlá problematika se pod těmito výrazy skrývá a jak se v jejím kontextu projevuje činnost zpravodajských služeb.

A právě pro značnou obsáhlost tématu jsem se rozhodl pro účely tohoto příspěvku vybrat konkrétní příklad, na kterém by bylo možné nejen ukázat danou geopolitickou situaci, a to včetně příčin jejího vzniku, nýbrž i možnou ingerenci zpravodajských služeb. Tento příklad je nám geograficky velmi blízký, jeho důsledky se s postupující dobou dostávají stále více do popředí a poslední vývoj situace ukazuje, že řešení je stále v nedohlednu.

V prosinci 1991 vládnoucí garnitura svazových republik Ruska, Ukrajiny a Běloruska prohlásila Sovětský svaz za rozpuštěný a pomineme-li existenci tzv. Společenství nezávislých států, faktickým následníkem SSSR se stala Ruská federace. Geopolitické změny, které tento rozpad přinesl, měly nebývalý rozměr. Hranice Ruska byly náhle posunuty do míst, kde si je nikdo nepamatoval po celé generace. Nejdramatičtěji se pro Rusko vyvinula situace po vyhlášení nezávislosti Ukrajiny. Toto odtržení sebou přineslo několik velmi významných faktorů. Především se jednalo o ztrátu relativně bohaté

průmyslové a zemědělské základny a o ztrátu 52 milionů občanů etnika Rusům velmi blízkého kulturně i nábožensky. Rusové také náhle zjistili, že jejich západní hranice se nyní nachází přibližně v místech, kde byla naposledy okolo roku 1600, po období vlády cara Ivana Hrozného. Avšak nejen to. Protože ještě před Ukrajinou vyhlásily nezávislost pobaltské státy, byl významně omezen Ruské federaci přístup k Baltskému moři. Ztráta Ukrajiny pak připravila Rusko i o výsadní postavení v černomořské oblasti, což dále značně oslabilo jeho geopolitickou pozici. Po vzniku dalších nezávislých států Gruzie, Arménie a Ázerbájdžánu, to bylo totiž Turecko, které v této oblasti obnovilo svůj dřívější vliv. V praxi Rusko řešilo spor s Ukrajinou o černomořskou flotilu a navíc bylo nuceno přihlížet společným manévřům NATO a Ukrajiny v Černém moři.

Z vlády prezidenta Jelcina, a to především v první polovině devadesátých let, se zdálo, že by Rusko, při korektním přístupu západních zemí a zejména Spojených států, mohlo nově nastalou situaci akceptovat. Státní moc, včetně zpravodajských služeb, procházela v RF hlubokou krizí. Skupiny organizovaného zločinu i všudypřítomná korupce fakticky ovlivňovaly veškeré aspekty veřejného života. Zdánlivý přátelský postoj Západu tak dokázal povzbudit prozápadně orientované ruské představitele při stanovování zahraniční politiky jejich země. Sám Boris Jelcin dokonce v roce 1993 veřejně podpořil myšlenku vstupu Polska do NATO a označil takový krok za shodný se zájmy Ruska. Z hlediska dnešní optiky neuvěřitelný výrok. A také promarněná příležitost. Přístup Rusů v té době nebyl zcela nepochybně altruistický. Jejich snaha o mezinárodní uznání RF jako velmoci, která je na roveň stavěna Spojeným státům a bez jejíž účasti nebude projednáván žádný problém světového rozsahu, je z podtextu zcela patrná. Vzhledem k tomu, že Američané i ostatní západní země něco takového odmítali připustit, začali se Rusové myšlenky rozšiřování NATO stále více bránit. V roce 1996, kdy bylo rozhodnuto učinit z rozšíření NATO hlavní cíl pro lepší zabezpečení euroatlantického společenství, byli již Rusové zarputilými odpůrci takového kroku. Ten totiž vnímali jako pokus o rozšíření sféry západního vlivu na jejich úkor.

Tento odpor byl navíc posilován faktem, že vnitřní situace Ruska se sice pomalu, ale přeci začínala konsolidovat a zlepšovat. To se týkalo především silových složek, zpravodajské služby nevyjímaje. Tak začal převládat názor, že je nejen žádoucí, ale i možné začít opět tyto složky používat tak, jak to bylo běžné

v dobách studené války. I když tento postoj Ruska spojujeme především s érou prezidenta Putina, je nepochybné, že jeho kořeny jsou ve druhé polovině devadesátých let. Moskevská vládní garnitura nadto pravděpodobně očekávala, že Západ nebude stát v cestě snahám Ruska získat hlavní roli v postsovětském prostoru a velmi nelibě sledovala ochotu západních zemí pomáhat novým nezávislým státům upevnit jejich existenci.

A právě postavení a nezávislost Ukrajiny hrálo při zostřování vztahů rozhodující roli. Životně důležitým zájmem Ruska bylo totiž dosáhnout její reintegrace. Dovolím si v této souvislosti jeden citát. Při jeho přečtení doslova mrazí, ale také zároveň vyvstává otázka, zda se současná situace prostě jen tak přirozeně vyvíjela nebo byla kýmisi dlouhodobě připravována. Již 10. prosince 1996 se píše v moskevských novinách *Obščaja gazeta* že: „události, které se v brzké budoucnosti dají očekávat na východní Ukrajině, mohou Rusko postavit před velmi obtížný problém. Masové projevy nespokojenosti budou provázeny výzvami o pomoc, nebo dokonce žádostmi o připojení k Rusku. Poměrně značný počet moskevských politiků by tento vývoj byl ochoten podporovat.“ Tolik tedy citát, ze kterého je patrné, jak jasnozřivě byla ze strany Rusů nazírána situace na Ukrajině, a to před téměř čtvrtstoletím. A jestliže se takováto úvaha objevila ve veřejném médiu, pak je zcela nepochybné, že s obdobným scénářem již dlouho předtím pracovaly i ruské zpravodajské služby. A dost možná byly dokonce jeho autorem. Tuto hypotézu by mohl podpořit i fakt, že na začátku roku 1996 byl prezidentem Jelcinem jmenován nový ministr zahraničí RF. Andreje Kozyreva, který byl hodnocen jako prozápadně orientovaný politik, nahradil na tomto postu Jevgenij Primakov, kterého si většina z nás pamatuje spíše jako dlouholetého ředitele Služby vnější rozvědky RF, resp. jako pozdějšího premiéra RF. Jen pro zajímavost připomínám, že Primakov byl ve své funkci premiéra vystřídán bývalým ředitelem FSK (předchůdkyně dnešní FSB) Sergejem Stěpašinem. Toho posléze na tomto postu nahradil Vladimír Putin. Z tohoto výčtu je zřejmé, že debata o tom, zda ruské zpravodajské služby ovlivňovaly, resp. ovlivňují ruskou zahraniční politiku, jeví jako zcela bezpředmětná.

Zdá se však, že při vědomí zpětně nabývaného vlivu se zpravodajské služby dopustily závažných omylů, které nakonec vyústily do dnešního velmi neutěšeného stavu. Anebo, což je v případě Ruska málo pravděpodobné,

nicméně přeci jen možné, byly jejich analýzy a závěry správné a byly politickou elitou ignorovány. Již koncem roku 1995 byl totiž prezidentským výnosem definován hlavní cíl ruské zahraniční politiky vůči Společenství nezávislých států. Mimo jiné jsou zde zdůrazňovány politické a vojenské vazby způsobem, který nemůže být žádnému nezávislému státu po chuti. Ať již se to týká spojení vojenských sil formální dohodou, podřízení vnější hranice centralizované kontrole, rozhodující role ruských ozbrojených sil při jakékoliv akci uvnitř SNS nebo společně formulované zahraniční politiky. Rusové však šli ještě dále. Vrcholným setkáním SNS měl předsedat prezident RF a hlavní instituce budou sídlit v Moskvě. K dovršení všeho mělo být zaručeno vysílání ruské televize a rozhlasu a podporováno rozšiřování ruského tisku na celém území SNS. Jako třešnička na dortu se pak jeví návrh, že Rusko bude školit národní elity pro země SNS. Těžko věřit, že ruská Duma tyto návrhy podpořila a dokonce počátkem roku 1996 prohlásila rozpuštění SSSR za neplatné. Nelze se tedy divit, že proti takové myšlence se postavila především Ukrajina, která proto přístupovou smlouvu nikdy neratifikovala.

A zde lze, podle mého názoru, sledovat selhání ruských zpravodajských služeb téměř v přímém přenosu. Měly dokázat lépe korigovat velmi neobratný přístup ruské zahraniční politiky vůči Ukrajině a lépe odhadnout odhodlání Ukrajinců zachovat si nezávislost i s pomocí ze zahraničí. Požadavky na výlučnou kontrolu Sevastopolu, spor o Krym i neochota Ruska uznávat ukrajinské hranice, to vše způsobilo, že se Ukrajina zaměřila na odmítání jakýchkoliv ruských návrhů a ukrajinský nacionalismus nabyl téměř výlučně protiruský charakter.

A znovu si na tomto místě můžeme položit otázku, jejíž zodpovězení však pravděpodobně neznáme nejen my, ale možná ani ti, kterých se týká bezprostředně, tj. ruská politická garnitura, resp. ruské zpravodajské služby. Tato otázka zní: Je současný téměř válečný stav mezi Ruskou federací a Ukrajinou výsledkem, o který Rusové dlouhodobě a plánovitě usilovali a za pomoci svých zpravodajských služeb ho pečlivě připravovali? Anebo je to stav způsobený špatným vyhodnocením geopolitické situace, jehož vývoj se již zcela vymkl kontrole a nyní se hledá nejlepší ze všech špatných řešení, která se nabízejí? Jestliže bychom dokázali alespoň zčásti odpovědět, titulek tohoto příspěvku by měl svou odpověď také.

Samozřejmě nevím, jak posuzovaly západní tajné služby v polovině devadesátých let minulého století situaci a jaké analýzy předkládaly svým politickým představitelům. Je klidně možné, že vývoj událostí, jak ho máme možnost v současnosti sledovat, a problémy s ním spojené, dokázaly již tehdy predikovat. Faktem je, že již v roce 1996 prohlásil americký ministr obrany William Perry že: „...význam nezávislé Ukrajiny pro bezpečnost a stabilitu v Evropě nelze docenit“ a německý kancléř Helmut Kohl dokonce prohlásil: „O pevném postavení Ukrajiny v Evropě už nikdo nemůže pochybovat“ a také: „Nikdo už nebude diskutovat o nezávislosti Ukrajiny a její územní integritě“. Tato vyjádření by svědčila o realistických pohledech na geopolitickou situaci v daném regionu a také zřejmě o velmi dobré analytické práci amerických, resp. západních zpravodajských služeb. Je-li však tento předpoklad pravdivý, pak lze jen těžko chápat opatrné až alibistické chování západních politiků v době, kdy rusko-ukrajinské vztahy skončily pod bodem mrazu a velmi vlažnou reakci na události po ruské anexi Krymu. To totiž byla doba, kdy se skutečně tzv. lámal chléb a jestliže geopolitický, resp. geostrategický význam Ukrajiny byl skutečně takový, jak naznačují výše uvedené citáty, pak reakce na ruské kroky měla být o poznání razantnější.

Mám-li se tedy vrátit k tomu, proč byl tento příspěvek vlastně napsán, tj. ke zpravodajským službám a jejich vztahu ke geopolitice, pak bych po prostudování nemalého množství materiálů mohl konstatovat zhruba následující. Výše popsaná situace je pouze malý střípek celosvětového geopolitického obrazu a samozřejmě nelze generalizovat. Domnívám se ale, že jako příklad je dostatečně názorná. Na druhé straně je zřejmé, že nenabízí jednoznačné závěry a tím vlastně neodpovídá na otázku vznesenou v titulku. Můj názor je ten, že zpravodajské služby jsou schopny geopolitické problémy nejen řešit, ale i vyvolávat, budou-li k tomu patřičně úkolovány. To jistě není žádný převratný objev, přesto je třeba cosi doplnit. Výše popsaná situace ukazuje obtížnost správného vyhodnocení role služeb. Vždy proto bude záležet na úhlu pohledu a především na míře objektivity.

Rusové možná ukrajinskou krizi dlouhodobě připravovali, jejich služby mohly být aktivně zapojeny do celého procesu a nyní jásají nad současnou situací. Ale je to skutečně tak? Nezašla tato věc již tak daleko, že vlastně poškozují zájmy Ruska a Rusové vlastně nevědí, jak z toho ven? Některé hysterické reakce by

tomu nasvědčovaly. A možná služby před takovým vývojem varovaly, ale politici tato upozornění ignorovali. Přiznávám, že v ruských podmínkách se mi tato poslední varianta nezdá příliš pravděpodobná.

Podobné otázky si můžeme pokládat, i co se týče druhé strany. Zdá se, že již v polovině devadesátých let existovala politická shoda – předpokládejme, že skutečná a ne předstíraná – na geostrategické důležitosti Ukrajiny, a to v jejích tehdejších hranicích. Proč tedy bylo za uplynulých dvacet let učiněno tak málo, aby se předešlo nynějšímu stavu? Existovaly zprávy zpravodajských služeb, které tuto situaci predikovaly? Jestliže ano a já jsem přesvědčen, že od jisté doby určitě, pak selhali politici, kteří tyto analýzy ignorovali. Na rozdíl od Ruska mi tato možnost připadá jako zcela pravděpodobná. V opačném případě však padá nemalá část odpovědnosti na zpravodajce. Plnou pravdu se však těžko někdy dozvíme, ať již se jedná o jednu či druhou stranu.

Dodatek:

Celý příspěvek byl napsán ještě před vypuknutím současné rusko-ukrajinské krize. Člověk nemusí být žádný geopolitik ani vojenský stratég, aby pochopil, co znamená mít pod plnou kontrolou kerčský průliv. Za předpokladu, že anektovaný Krym zůstane ruským územím, z celého ukrajinského pobřeží Azovského moře se stává strategicky téměř bezvýznamná oblast a důležitý námořní přístav Mariupol se mění v nejlepší případě na rekreační oblast. Kromě Krymu si tedy Ruská federace v zásadě přivlastnila celé Azovské moře a připsala si další územní zisk bez toho, že by jí v tom kdokoliv byl schopen zabránit. Ze strany Ruska vůči Ukrajině je to asi podobný krok, jako kdyby Turecko uzavřelo pro ruskou námořní plavbu a jeho černomořskou flotilu průlivy Bospor a Dardanely. Mohl by to být hezký odvetný krok NATO vůči RF.